

Ю. В. Хитровська

УДК 271.2(09)94(477)

**УЧАСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДІЯЛЬНОСТІ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Автор аналізує політичну диференціацію правобережного православного кліру наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Ключові слова: політична партія; православне духовенство; «Союз руського народу»; чорносотенний рух; Російська імперія; самодержавство.

Используя научную литературу, архивные документы и материалы периодической прессы, автор анализирует политическую дифференциацию правобережного православного клира в конце ХІХ — в начале ХХ в.

Ключевые слова: политическая партия; православное духовенство; «Союз русского народа»; черносотенное движение; Российская империя; самодержавие.

The purpose of this article is the deep and honest analysis the problem of political differentiation of Orthodox clergy of the Right-bank Ukraine in the end of the 19th — early 20th ct., the participation of clergy in activities of Russian and Ukrainian political parties of this historical period. For the investigating this problem author used scientific literature, archives documents and the materials of the periodical press, including the pre-revolutionary publications.

In the wide historical retrospective on the basis of archives and published documents, especially author wants to show the influence «The union of the Russian people» on the activity of the Orthodox clergy of the Right-bank Ukraine in the beginning of the 20th ct., the participation of the Orthodox clergy in the politics, in the Parliamentary elections and in the activity of the first, second, third and fourth Parliament of Russian empery.

Keywords: political party; Orthodox clergy; «The union of the Russian people», Russian empery; autocracy.

Метою даної статті є глибокий неупереджений аналіз політичної диференціації православного духовенства Правобережної України, участі його представників у діяльності як російських, так і українських політичних партій, що діяли наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Для її дослідження

автор опрацювала й залучила архівні документи, матеріали періодичної преси та ґрунтовні наукові розвідки, зокрема монографії С. Жилюка, Г. Надтоки, Д. Поспеловського [4; 7; 10].

На початку ХХ ст. російське самодержавство опинилося на межі політичного колапсу. Промислова криза, зростання робітничого, селянського, національно-визвольних рухів, студентські заворушення — все це політизувало життя Російської імперії. Поширення протестних суспільних настроїв, наростання революційної хвилі в країні потребувало негайних системних змін у внутрішній політиці царського уряду, які, однак, він так і не здійснив. У зв'язку з цим, з одного боку, збільшалося організацій, опозиційних царизму, з іншого — з'явилися політичні сили, які намагалися за будь-яку ціну врятувати російську монархію від неминучої загибелі.

Місце православного духовенства в структурі політичних сил суспільства можна визначити через його стосунки з політичними партіями, їх різноплановість достатньо яскраво віддзеркалювала розстановку політичних настроїв, уподобань представників духовного чину наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

1898 р. на політичному небосхилі Російської імперії з'явилася Російська соціал-демократична робітничая партія, яка сповідувала соціалізм, заснований на ідеях марксизму. 1902 р. в ній відбувся розкол на більшовиків і меншовиків. Ця партія займала відверто антицерковні й антихристиянські позиції. Щодо участі в ній православного духовенства, то до 1917 р. не було зафіксовано жодного випадку, щоб більшовиком чи меншовиком став його представник [5].

Наступною найбільшою соціалістичною партією була партія есерів — соціалістів-революціонерів, заснована 1902 р. Ця партія проголосила себе наступницею російських лівих радикалів — народників. Ось чому вона позитивно сприймала народовольську традицію терору та експропріації. Однак від більшовиків есери відрізнялися тим, що їхній соціалізм не був пов'язаний тільки з марксизмом, вони говорили про особливе призначення Росії, про її особливий шлях, що веде до утвердження соціалізму. Соціал-революціонери прагнули спровокувати імперію на революцію, причому в багатьох випадках вони були навіть радикальніші за меншовиків. Ця партія сповідувала антиклерикалізм, виступала за відокремлення церкви від держави. Однак іноді в ній траплялися люди, які ставилися до християнства з певною симпатією. Хоча варто відзначити, що в ній панували антицерковні та антихристиянські настрої. Домінували в есерівському середовищі представники єврейської нації. Ядром партії була інтелігенція, хоча вона й позиціонувала себе як партія робітників і селян. Варто зауважити, що до її членів належали кілька православних священників з сільської

місцевості, котрі спостерігали за тією соціальною несправедливістю, яка панувала на селі. Тому вони вважали, що, як справжні християни, мають бути разом із тими, хто бореться проти самодержавної влади за народні права. Так, архімандрит Серапіон виправдовував навіть есерівський терор, виходячи з того, що християнам слід боротися за права пригночених. Втім, таких священників було мало, адже есерівська партія через терористичну діяльність стояла поза законом у Російській державі [5].

До лівих партій належала й партія конституційних демократів (кадетів), яка виникла в жовтні 1905 р. Це була найбільша і найпотужніша опозиційна партія. Серед її членів були представники еліти російської інтелігенції: професори, юристи, діячі культури. Через неї пройшли всі відомі російські релігійні філософи, окрім М. Бердяєва, який взагалі не був членом жодної з політичних партій. Більша частина державних службовців, тих, хто служив російській монархії, голосувала на виборах саме за кадетів. У цій партії було більше священників, ніж серед есерів, однак усе-таки небагато. Це пояснюється тим, що більшість кадетів були релігійно індіферентними. Партія конституційних демократів виступала за створення правової держави. Що ж до церкви, вона, на їхню думку, мала існувати окремо від держави, однак відділятися виключно цивілізованим шляхом [5].

До правоцентристських належала партія «Союз 17 жовтня». Головним її завданням було втілити в життя принципи, задекларовані в імператорському маніфесті 17 жовтня 1905 р. Її основу становили представники великого російського капіталу, частина поміщиків, інтелігенція. Октябристи виступали за збереження монархії, хоча й наполягали на суспільно-політичних перетвореннях. Відверто засуджували революційний терор. На цю партію спирався П. Столипін, адже вбачав у ній послідовного борця з революцією і при цьому приборчника змін у державному житті. Октябристи вважали, що в духовному житті Росії має домінувати православна церква. Ось чому духовних осіб цього віросповідання в думських фракціях партії «Союзу 17 жовтня» завжди було багато. Октябристи сприймали синодальну систему Російської православної церкви, але певна їх частина тяжіла до скликання Помісного Собору й відновлення в Росії патріархату [5].

На початку ХХ ст. праві радикали були представлені партіями «Руське зібрання», «Рада об'єднаного дворянства», «Союз руських людей». 1905 р. вони створили одну з найпотужніших партій цього політичного сегменту — «Союз руського народу». Вона проповідувала вузький консерватизм. «Союзники» вважали: все, що є в Росії, потрібно зберігати та зміцнювати. Боротися з революцією варто найрадикальнішими засобами, адже вона — «жидо-масонська змова», спрямована проти російської монархії. Тому ця партія проповідувала активну боротьбу з іногородцями, перш за все

з євреями й поляками-католиками. Всі розмови про скликання Помісного Собору «союзники» вважали плодом ліберальних умів у самій церкві, тому розглядали синодальну систему як ідеальну, що не потребує ніяких коректив. «Союз руського народу» був масовою партією. До її лав входили чиновники, селяни, але більшість належала дрібному та середньому поміщицькому дворянству. Немало прихильників цієї партії було й серед вищої бюрократії Російської імперії. Православного духовенства в ній було найбільше [5].

Що ж до українських політичних партій, то жодна з їхніх програм не передбачала можливості залучити церкву до діяльності на політичному полі [13, с. 29–169]. Більшість із них вимагала відокремити церкву від держави. Лише Українська народна партія (1902 р.) та Українські самостійники-соціалісти (1917 р.) прямо не декларували цієї вимоги. Можна припустити, що це була прагматична позиція, котра пояснюється певною надією на забезпечення політичного єднання церкви з уже самостійною Українською державою.

Абсолютно відкидали можливість співпрацювати з духовенством партії соціалістичного спрямування. За секуляризацію церковних і монастирських земель виступали Українська соціал-демократична робітничка партія (1905 р.) і соціалісти-федералісти (1917 р.). З початку діяльності (1917 р.) таку саму позицію зайняли й демократи-хлібороби [13, с. 99, 142, 152].

Спираючись передусім на православні монастирі, такі чорносотенні партії як «Руська монархічна партія» та «Союз руського народу» заявили про намір залучити до своїх лав якомога більше православних пастирів [7, с. 147]. Тут варто детальніше зупинитися на діяльності «Союзу» та участі в ньому духовенства. Дослідницький інтерес до цієї партії пов'язаний із тим, що Правобережна Україна через низку особливостей соціально-економічного розвитку на початку ХХ ст. перетворилася на справжній домен чорносотенних організацій, особливо «Союзу руського народу». Активна участь мешканців «Південно-Західного краю» в їхній діяльності дала привід «союзній» газеті «Тверське Поволжя» заявити, що «національний руський рух походить переважно з Малоросії, з Києва та Волині» [16]. А один із фундаторів монархізму й російського націоналізму в Україні, редактор газети «Киянин» Д. Піхно з гордістю констатував, що оплотом самодержавного режиму в роки революції 1905–1907 рр. була Малоросія та її центр — Київ: «У Росії три столиці. З них нова столиця — Петербург — дала нам січневе повстання Гапона та жовтневий загальний страйк, стара столиця — Москва — дала нам той самий страйк і грудневе збройне повстання й лише третя, прадавня столиця Русі — Київ — не дала ні того, ні іншого, а навпаки — дала відсіч бунту...» [1, с. 55].

Праворадикальну політичну організацію «Союз руського народу», що протиставила себе лівим партіям й спрямувала діяльність на боротьбу з антимонархічними революційними силами, було створено в листопаді 1905 р. за ініціативою трьох провідних монархістів початку ХХ ст. — лікаря О. Дубровіна, художника О. Майкова та ігумена Арсенія (Алексеева). Головною метою діяльності цієї організації проголошувалося сприяння розвитку російської національної самосвідомості та об'єднання «всіх руських людей» для роботи на благо єдиної та неподільної Росії, зближення царя з народом шляхом звільнення від бюрократичного засилля в уряді й повернення до традиційного сприйняття Державної Думи як соборного органу, свободи слова, друку, зібрань, союзів і недоторканності особи у встановлених законодавством межах. Панівна роль у «Союзі» відводилась руському народу, тобто великоросам, малоросам і білорусам. Велику увагу він приділяв боротьбі з революційним рухом та «єврейському питанню». Це було пов'язано з активністю єврейських організацій у антимонархічних виступах [15]. Ось чому члени цієї організації виступали за жорстке дотримання закону щодо єврейського населення Російської імперії, який функціонував до 1905 р., й усіляко протидіяли його пом'якшенню в післяреволюційний час.

Чисельність політичних партій є одним із найважливіших показників їхньої ролі в політичному процесі. Членів чорносотенних партій у Російській імперії на початку ХХ ст. налічувалося приблизно 450 тис. чол. Варто зауважити, що документальна база не дає змоги встановити їхньої точної кількості. Це пов'язано з тим, що більшість архівів правих партій знищили їхні лідери після Лютневої революції, а також із частковою втратою архівів у роки Громадянської та Великої Вітчизняної війн [8, с. 147]. Щодо Правобережної України, то на 1911 р., зокрема в Київській губ., загальна кількість місцевих організацій «Союзу руського народу» досягла 126. Відома чисельність лише 103 із них і вона становила 11 082 чол. [8, с. 152]. У Волинській губ., за даними Волинського губернатора, до початку 1907 р. було створено понад 600 відділів і підвідділів «Союзу». До кінця того року в цій губернії було вже 434 відділів і 634 підвідділів загальною чисельністю 105 тис. чол. [11, с. 98]. За даними Подільського губернатора, якщо в листопаді 1907 р. в Ольгопільському повіті Подільської губ. діяло лише 2 організації «Союзу» в с. Тростянички (191 чол.) і в м. Ольгополі (91 чол.) [11, с. 120], то до 1913 р., за повідомленнями Подільського ГЖУ, до них додався ще 31 відділ «Союзу», що функціонував у селах цієї губернії [17, арк. 208, 215]. У квітні 1914 р. Подільський губернатор інформував, що в повіті так само активно відкриваються відділи «Союзу руського народу», як це помітили представники влади ще в лютому того року [18, арк. 41].

До найвідоміших членів «Союзу руського народу» належать представники православного духовенства, зокрема вищого: патріарх Алексій І, митрополит Антоній (Храповицький), патріарх Тихон, митрополит Агафангел, архієпископ Андронік, митрополит Серафим, протоієрей Іоанн Кронштадтський, протоієрей Іоанн Восторгов. Участь ієрархів православної церкви в цій організації впливала на її активну підтримку з боку офіційного віросповідання й популяризацію її ідеології в суспільстві. Так, у церковній пресі того часу з'являлися прямі заклики голосувати під час виборів до Державної Думи за членів «Союзу»: «Духовенство благословляє відкриття відділень “Союзу руського народу”, девіз якого: “Віра православна, цар самодержавний, народ руський!” Духовенство справді стоїть під цим прапором. Віддаючи свій голос на виборах, воно віддає його за істинних захисників блага й слави своєї вітчизни, до того ж допоможе й своїм пасомим розібратися, хто є справжнім захисником щастя своєї батьківщини...» [14, с. 36–37].

У Правобережній Україні серед вищого православного кліру найактивніше включився в «союзницьку» діяльність архієпископ Волинський Антоній. Він підтримував тісні контакти зі столичними лідерами цієї організації. Чорносотенний рух ширився Правобережжям достатньо швидко. Майже за два роки він вкрив цей регіон густою мережею своїх організацій. Особливо багато їх було у Волинській губ. За повідомленням архієпископа Антонія, на початок 1907 р. тут функціонувало вже понад 1000 «союзних» осередків, 300 з них очолювали служителі культу. Почаївська Лавра стала центром чорносотенного руху на Волині. Її архімандрит Віталій (Максименко), між іншим, був лідером місцевих чорносотенців [4, с. 120].

1906 р. до Почаївської Лаври приїхав ієромонах Іліодор (Сергій Труфанов) — найзапекліший представник тієї групи чорносотенного кліру, що в діяльності не визнавала над собою жодного контролю. Так, маючи впливових покровителів, він дозволяв собі ганьбити навіть російських високопосадовців, чим скандально прославився. Він їздив від міста до міста, де проголошував антиреволюційні й антисемітські промови, організовував процесії, під час яких особисто брав участь у вуличних бійках. Однак певний час цей ієромонах для Волинського архієпископа Антонія залишався тільки «... запальним й хворобливим молодиком 26 років, безхитрісним й відвертим..., що має найблагіші наміри щодо церкви та вітчизни...» [4, с. 121].

В Почаївській Лаврі Іліодор став редактором щоденної газети «Почаївські відомості», що виходила з 1 вересня 1906 р. Заголовок цієї газети звучав промовисто: «працювати ми будемо для того, щоб простий народ, селянський люд православний знав правду й умів відстояти свої святині:

віру святу православну, царя білого самодержавного і Росію руську, а не польсько-єврейсько-вірменську...» [12, с. 3]. Гостротою думок відзначався «Почаївський листок», що також виходив у почаївській друкарні. Статті «Почаївських відомостей» і «Почаївського листка» за змістом наближалися до публікацій, які друкувалися в «Киянині», «Московських відомостях», а також «Вічі». Крім того, почаївські ченці випускали десятки тисяч брошур і різних прокламацій, у котрих часто звучав заклик «бий жидів і студентів». Так, наприкінці 1906 р. почаївський «Союз руського народу» заготовив 36 тис. брошур і 30 тис. листків, і всю цю літературу була поширено по селах [12, с. 3].

Отож, «Союз руського народу» було створено в надзвичайно складний період історії Російської імперії. Він виник як своєрідна протидія наростанню антимоноархічної революційної хвилі, в якій захлиналася країна. Діяльність цієї організації неоднозначна, особливо в частині антисемітизму. Варто зазначити, що на такій радикальній позиції її членів не могла не позначитися та національна політика, яку проводило російське самодержавство не один десяток років. Різниця у віросповіданнях при існуванні національного гноблення в дореволюційній Росії призводила до міжконфесійної нетерпимості, конфліктів на релігійному ґрунті. З іншого ж боку, непропорційно активна участь євреїв у революційному русі, їх торгово-промислової діяльності, експлуатація православних не могли залишитися без уваги й не викликати негативних емоцій як серед членів «Союзу», так і серед самого населення, що виливалось у виникнення антисемітських акцій, які в науковій літературі часто називають погромами. Однак варто підкреслити, що безапеляційне звинувачення в тому, що члени цієї організації цілеспрямовано готували й здійснювали єврейські погроми, на нашу думку, потребує додаткового ґрунтовного наукового дослідження, як і факти відверто провокаційної діяльності представників єврейських організацій.

Вплив «Союзу руського народу» на діяльність православного духовенства, зокрема й Правобережної України, був суттєвим і безумовним, особливо щодо ставлення до євреїв. Говорячи про причетність офіційної церкви до їх переслідувань, варто зауважити, що це зазвичай стосувалося представників чорного духовенства. Однак, попри участь окремих духовних осіб в актах дискримінації євреїв, все ж видаються занадто перебільшеними традиційні звинувачення всього православного кліру в підтримці кровопролиття під час погромів, адже молебні, котрі передували кожній подібній акції, зазвичай були загальними. Певна ж частина православних служителів культу (серед них і представники церковної спільноти України, що пізніше очолили українську церкву) відкрито виступила проти розпалювання антисемітизму на шпальтах церковних видань. Не без її учас-

ті створювалися загони самооборони для забезпечення правопорядку й захисту єврейських громад від погромів, зокрема в Полтаві та Лубнах. Зауважимо, що в окремих випадках представники духовного чину виступали проти діяльності «Союзу руського народу». Гостро засуджували єврейські погроми єпархіальні церковні часописи в Україні. Навіть один із найвідоміших «союзників» о. Іоанн Кронштадтський негативно оцінив так звані кишинівські події 1903 р.

Розраховуючи на підтримку з боку православного духовенства, царський уряд надав йому широких виборчих прав до Державної Думи. Таким чином, якщо до першої Думи було обрано 6 представників духовенства, а до другої — 13, то внаслідок нових виборчих прав серед депутатів третьої і четвертої Дум було вже, відповідно, 48 і 45 осіб із православного кліру [3, с. 9–18].

Варто зауважити, що, попри урядові сподівання та поширену в суспільстві думку про реакційність духовенства, на практиці все було інакше. Так, до першої Думи обрали двох єпископів, які відійшли до правих, та 6 священників, що увійшли до фракцій лівих і центру. В другій Думі з 13 обраних священнослужителів троє долучилося до кадетів, четверо — до соціал-революціонерів, решта з єпископами Платоном (майбутній Американський) та Євлогієм (майбутній Західноєвропейський) розподілялися в діапазоні між октябристами та правими. В третій Думі 48 священників-депутатів диференціювалися так: прогресистів — 4, октябристів — 9, помірковано правих — 1 єпископ (Євлогій — у політичному житті був одним із найдосвідченіших серед церковних ієрархів, виступав проти використання церкви в інтересах державної влади, тому в наступну четверту Думу не потрапив) та 13 священників, націоналістів — 2, правих — 15 священників та 1 єпископ (Платон). У четвертій Думі з 46 обраних духовних осіб лише по 2 належало до прогресистів, октябристів і центру, помірковано правих було 19 і правих — 19 разом із двома єпископами [10, с. 32]. Так, зокрема, Волинську губ. в останній Думі представляли 12 депутатів, зокрема священник с. Милятина Острозького повіту Волинської губ. Ананій Лотоцький і чорносотенний вікарний єпископ Никон Безсонов* [6, с. 315,

* Никон Безсонов — кременецький вікарний єпископ (з 1913 р. — єпископ Красноярьський і Снісейський). Саме він на засіданні Державної Думи несподівано виступив із проектом введення української мови в школах, що викликало бурхливу реакцію російських шовіністичних кіл. Після революції 1917 р. Безсонов зрікся духовного сану й одружився з дівчиною Ніною Суботович. У період УНР виступав за цілковиту самостійність України та Української православної церкви. З середини травня 1918 р. він очолював Департамент Сповідань при Секретаріаті Внутрішніх Справ УНР. Після смерті дружини 1919 р. покінчив самогубством.

677]. Варто зауважити, що у виборчій кампанії до четвертої Думи висувало свої кандидатури навіть рядове чорне духовенство. Так, у списках осіб, що мали право брати участь у виборах по другому з'їзду міських виборців Дубнівського повіту значилося 15 ченців Дубнівського й Дерманського монастирів [2, с. 2].

Ситуація для самодержавної влади поліпшилася тільки після Столипінського перевороту 1907 р., коли було змінено критерії та цензи для обрання в Державну Думу й коли духовенству було категорично заборонено приєднуватися до лівих партій. Однак і «поправіння» служителів культу, навіть в останній Думі, було досить умовним, адже в роки Першої Світової війни більшість із них вступила до лав опозиційного Прогресивного блоку, з середовища якого народився як Тимчасовий комітет, так і сама ідея зречення російського імператора від престолу. Все це є безумовним доказом того, що православний клір, навіть ті його представники, котрі проходили відбір до Думи, були вже в цей історичний період далеко не простим і рабськи відданим «знаряддям» у руках царизму.

1. Волковинський В. М. Чорна согня та її хрещені батьки в Україні на початку XX ст. / В. М. Волковинський // Проблеми історії України XIX — поч. XX ст. — К. : Інститут історії України НАН України, 2002. — Вип. 5. — С. 54–65.

2. Вольнские губернские ведомости (офиц. ч.). — 1912. — № 95. — С. 2.

3. Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам. Четвертый созыв. — Сессия I. — СПб., 1913. — Ч. I–III.

4. Жилюк С. І. Російська церква на Волині (1793–1917) / Жилюк С. І. — Житомир : Журфонд, 1996. — 173 с.

5. Митрофанов Г. (прот.) История Русской Православной Церкви 1900–1927 : [Электронный ресурс] / Митрофанов Г. — СПб. : Сатис, 2002. — Режим доступа : <http://krotov.info/history/20/1900/mitrofanov/htm>

6. Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: в 4 т. / Мулик-Луцик Ю. — Вінніпег : Екклесія, 1987. — Т. 3. — 136 с.

7. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 рр.: соціально-релігійний аспект / Надтока Г. М. — К. : Знання, 1998. — 271 с.

8. Омелянчук И. В. Численность Союза Русского Народа в 1907–1914 гг. в правобережных украинских губерниях / И. В. Омелянчук // Белоруссия и Украина. История и культура. Ежегодник 2005/2006. — М. : Индрик. — С. 146–164.

9. Открытие Союза в с. Крымно // Почаевские известия. — 1908. — № 9. — С. 3.

10. Поспеловский Д. В. Русская православная церковь в XX в. / Поспеловский Д. В. — М. : Республика, 1995. — 511 с.

11. Правые и конституционные монархисты в России... // Вопросы истории. — 1997. — № 8.

12. Роль волинського духовенства в чорносотенній пропаганді // Рада. — 1907. — № 54. — С. 3.

13. Українські політичні партії к. XIX — поч. XX ст. Програмові і довідкові матеріали. — К. : Фенікс, 1993. — 336 с.

14. Священник В. М. Выборы близко! / В. М. Священник // Вольнские епархиальные ведомости (неофиц. ч.). — 1907. — № 1/2. — С. 36–37.

15. Союз Русского Народа : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Союз Русского Народа](http://ru.wikipedia.org/wiki/Союз_Русского_Народа)

16. Тверское Поволжье. — 1907. — 5 августа. — № 198.

17. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІАК України), ф. 301, оп. 1, спр. 1664, 351 арк.

18. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 861, спр. 259 (ч. 3), 80 арк.

В. Г. Камчатний

УДК 929:930.1:54:37-055.2

РОЛЬ ПРОФЕСОРА І. П. ОСИПОВА В РОЗВИТКУ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Статтю присвячено дослідженню ролі професора-хіміка І. П. Осипова в розвитку жіночої освіти наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., в залученні жінок до науково-педагогічної діяльності.

Ключові слова: професор Іван Павлович Осипов, хімія, жіноча освіта, Харківський жіночий політехнічний інститут.

Статья посвящена изучению роли профессора-химика И. П. Осипова в развитии женского образования в конце ХІХ — в начале ХХ вв., приобщению женщин к научно-педагогической деятельности. Рассмотрено участие ученого в создании Харьковского женского политехнического института.

Ключевые слова: профессор Иван Павлович Осипов, химия, женское образование, Харьковский женский политехнический институт.

Article is devoted to study the role of the outstanding Russian professor-chemist I. P. Osipov in the development of women's education in the late 19th — early 20th century in Kharkov. Participation of I. P. Osipov in the organization and the activities of a range of higher courses (natural sciences, agricultural, medical and other) for women in Kharkov, in teaching them in these courses various chemical disciplines has been researched. The examples of involvement women to active research and teaching are given. A formal evaluation of considerable efforts of I. P. Osipov in question of ensuring women an equal access to higher education and grateful reviews of his listeners are presented. The history of creation of the Female Kharkiv Polytechnic Institute in 1916 which was led by I. P. Osipov is covered. This educational establishment laid the foundation of organization of the women's polytechnic education.

Keywords: professor I. Osipov, chemistry, women's education, Female Kharkiv Polytechnic Institute.